

TADEUSZ MALEC

*Pamięci Prof. dra hab. Tadeusza Brajerskiego*OPIS GWARY
WSI RACHANIE, POW. TOMASZÓW LUBELSKI

Cz. II. FLEKSJA

Praca jest kontynuacją opisu gwary wsi Rachanie¹ zapoczątkowaną artykułem dotyczącym fonetyki omawianej gwary. W artykule niniejszym przedstawiam materiał pochodzący od różnych pokoleń mieszkańców tej wsi (płaszczyzna pionowa). Przede wszystkim zaś uwzględniam przykłady najczęściej używane w ostatnich dziesiątkach lat (płaszczyzna pozioma). Praca ma charakter opisowy. Zapewne okaże się pożyteczna, gdyż pochodzi z terenu o silnym oddziaływaniu sąsiednich gwar wschodnich (ruskich), a teren ten nie jest jeszcze pod względem językowym dokładnie opracowany. Przy opisie daję paradygmaty typowych wyrazów.

Dr TADEUSZ MALEC – kustosz w Zakładzie Języka Polskiego KUL; adres do korespondencji: Zakład Języka Polskiego KUL, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin.

To tytuł napisanej przed laty w KUL pod kierunkiem Pana Profesora dra hab. Tadeusza Brajerskiego pracy magisterskiej. Przedstawiona tutaj cz. II *Fleksja* jest zmienioną redakcją tekstu pierwotnego.

¹ *Opis gwary wsi Rachanie, pow. Tomaszów Lubelski*, cz. I. [fonetyka], „Roczniki Humanistyczne” 17(1969), z. 1, s. 91-109.

RZECZOWNIK

MASCULINA

Rzeczowniki twar-dotematowe
Paradygmat odmiany

	Singularis	Pluralis
N.	<i>brat</i>	<i>braća</i>
G.	<i>brata</i>	<i>braći</i> <i>braćuf</i> (rzadko)
D.	<i>bratu</i> <i>bratovĩ</i> (rzadko)	<i>braćam</i>
Acc.	<i>brata</i>	<i>braći</i> <i>braćuf</i> (rzadko)
Instr.	<i>bratym</i>	<i>braćmi</i>
Loc.	<i>bratu</i> <i>braći</i> <i>bratovĩ</i> (rzadko)	^u <i>braćax</i>
Voc.	^{o!} <i>braći</i> ^{o!} <i>brat</i>	^{o!} <i>braća</i>

Rzeczowniki miękkotematowe
Paradygmat odmiany

	Singularis	Pluralis
N.	<i>koń</i>	<i>końi</i>
G.	<i>końa</i>	<i>końi</i>
D.	<i>końu</i> <i>kuńovĩ</i>	<i>końam</i>
Acc.	<i>końa</i>	<i>końi</i>
Instr.	<i>końim</i>	<i>końmi</i> <i>kuńami</i> (rzadko)
Loc.	<i>końu</i>	^u <i>końax</i>
Voc.	^{o!} <i>koń</i> ^{o!} <i>końu</i>	^{o!} <i>końi</i>

W gwarze dają się zauważyć pewne odstępstwa od języka ogólnopolskiego. Do grupy rzeczowników męskich należą: *ten xomunt* 'to chomaćo', *ten kulš* 'ta kulsza', *ten mork* 'ta morga', *ten počšyp* 'ta potrzeba'.

Rzeczownik rodzaju męskiego *ńešpur*² 'nieszpory' jest nieodmienny i występuje w liczbie pojedynczej. Obecnie jednak coraz częściej, zapewne pod wpływem języka ogólnopolskiego, funkcjonuje w gwarze odmienna forma pluralna,

² Formę tę odnotowuje np. M. Szymczak w swojej pracy *Gwara Domaniewka i wsi okolicznych w powiecie łączymkim*, Łódź 1961, s. 89; por. tenże, *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łączymkim*, Wrocław [i in.] 1962-1973, s. 677.

zwłaszcza u pokolenia średniego i młodszego: *nišpory* ‘nieszpory’, ‘niedzielne nabożeństwo popołudniowe’. Leksem ten ostatnio w gwarze zanika.

Przegląd końcówek przypadków deklinacji męskiej

Singularis

N. kończy się na spółgłoskę twardą, np. *kuřic, las, luk, pan* lub miękka, np. *kamiń, koń, kożyń, žemiń* itd. Może też kończyć się na -u (w imionach), np. *Cešu* ‘Czesio’, *Frańu, Jaśu, Južu, Staśu* || *Staxu, Vłažu* || *Vladuxu* (rz., funkcjonuje tu jako forma indywidualna, raczej przezwiskowa). Chrzestne imiona zdrobniałe, jak sądzić należy, były zapewne wołaczami, a następnie, zachowując swoją pierwotną formę, przeszły do N. sing.

Wyjątkową postać N. sing. ma rzeczownik *kuvalu* ‘kował’, np. *kuvalu byl partyzantym ... f kunopax šezał* (żartobliwie, ironicznie o tchórzostwie kowala podającego się za bohatera w partyzantce).

G. ma u rzeczowników żywotnych końcówkę -a: *brata, byka, xłopa, końa, kota, krafca, kupca, kuvala, psa, sumśada, vilka, zająnca*. Zaliczyć tu należy imiona chrzestne i nazwiska zakończone na spółgłoskę, np. *Bronka* (N. sing. *Bronyk*), *Etka, Franka, Tażika Vuććexa*; nazwiska, np. *Dryża, Garbača, Miśaka, Vućca*.

U rzeczowników nieżywotnych występuje końcówka -a lub -u, np. *pluga, pńaka, stoga, šaflika, voza*; domu (|| *doma*, najstarsze pokolenie, i to wyjątkowo – wyraz należy do wymarłych, np. *jest "oićiz v doma?*), *dymu, mrozu, sadu, stołu* || *stola* (starsze pokolenie), *śńegu*.

U nazw miejscowych występuje końcówka -a, np. *Kumarova, Łaščova, Šimůza, Tumašova, Vužućyna* || *"Užućyna* (najstarsze pokolenie, forma należy już do wymarłych).

D. ma końcówkę -u lub rzadziej -ovī, np. *bratu* lub *bratovī, Bogu, xłopu* lub *xłupovī, kśenzu* lub rzadziej *kśinzovī, końu* lub *kuńovī, kotu* lub *kutovī, panu* lub *panovī, psu* lub częściej: *psovī*.

Acc. rzeczowników żywotnych równy jest G., np. *xłopa, końa, kota, psa*; u rzeczowników nieżywotnych równy jest N., np. *dronǵ* ‘drag’, *drut, kapeluš, kravat*.

Instr. ma końcówki -ym || -im. Po spółgłoskach twardych, np. *batym, drutym, kotym, vozym*; po spółgłoskach miękkich, np. *gośćim, goźżim, gulembim, kamieńim, końim, krulim, kuvalim, vrublim*. U rzeczowników zakończonych w N. na spółgłoskę historycznie miękką, np. *guspudażym, kośym, nożym, plaćym, stulażym*. Spółgłoski k, g, x występujące w temacie fleksyjnym zasadniczo zachowują swoją miękkość, np. *xłupaćim, kśykim, młotćim, plućim, proćim, ptaćim* || *ptaxym* (star-

sze i najstarsze pokolenie, i to już rzadziej), a młodsze i średnie *ptakim*, *daxim* lub częściej: *daxym*.

Końcówka *-em* (bez ścieśnienia *e*) występuje w gwarze w jednosylabowych rzeczownikach z akcentowanym *e*, np. *bzem*, *lnem*, *psem*.

Loc. ma końcówkę *-y (-i)* (z *e* ścieśnionego), np. *na dvoży*, *f saži* 'sadzie' lub końcówkę *-u (-'u)*, np. *čluvěku*, *daxu*, *drongu*, *kameńu*, *kuvalu*, *nožu*, *žymieńu*.

Voc. zasadniczo jest taki sam jak w języku ogólnopolskim (równy N.), np. *o! koval*, *o! kamiń*. Formy Voc. imion chrzestnych i nazwisk są równe N., np. *Bronyk*, *Tażyk*, *Vladyk*; *Dryż vešci te vidly*, *Vuñic*, *pumušci nam* 'Wujec, pomóżcie nam'.

Pluralis

N. u rzeczowników nieosobowych z tematami twardymi i miękkimi ma końcówkę *-y* lub *-i* (z *e* ścieśnionego), np. *domy*, *xl'ivy*, *koty*, *vozy*; *gošci*, *gožži*, *gulemb'i*, *kameńi*, *końi*. U rzeczowników, których temat kończy się na spółgłoskę *k*, *g* występuje końcówka *-i* (po *x* występuje *-y*), np. *młotki*, *pustronki*, *brogi*, *progi*, *stogi*, *ruxy* 'ruchy', *sluxy* || *sluŕ* (najstarsze pokolenie, rzadko).

Takie same końcówki występują u rzeczowników osobowych, np. *bandyty*, *xłopy*, *syny*, *tešci*, *zakuńiki*, *žeńci*; nazwiska, np. *Dryži*, *Miśaki*; narodowości, np. *Austryjaki*, *Pulaki*.

U nielicznych rzeczowników występuje końcówka *-a*, np. *braća*, *inćmona*, *kšęža*, *ofsa*, *prosa*, *pulsa*, *rušta*, *żyta*.

G. po tematach zakończonych na spółgłoskę twardą ma końcówkę *-uf*, np. *xłopuf*, *indykuf*, *ofsuf*, *psuf*. Po tematach zakończonych na spółgłoskę miękką występuje najczęściej końcówka *-i*, np. *gulemb'i*, *gzyb'eńi* (od N. *gzebeńi*, np. u koga lub częściej *gzyb'ónkuf*), *nauč'el'i*, *paznok'ci*, częściej jednak *pazoruf* (od N. sing. *pazur*), *rubl'i*; po spółgłoskach historycznie miękkich występuje w zasadzie końcówka *-y*, np. *guspudaży*, *muraży*, *pisaży*.

Po tematach miękkich (współcześnie lub historycznie) występuje niekiedy końcówka *-uf*, np. *kapylušuf*, *kuvaluf*, *nauč'eluf* || *nauč'el'i* (młodsze pokolenie), *pukoñuf*, *złužeñuf* || *złužeñi* (młodsze pokolenie).

D. ma powszechnie występującą tu końcówkę *-am*³ (właściwą też odmianie rzeczowników żeńskich zakończonych na samogłoskę *-a*, np. *braćam*, *duxtoram*,

³Tak jak w sąsiednich dialektach wschodnich. Por. np. K. Karabowicz, *Fleksja rzeczownikowa i czasownikowa w gwarze ukraińskiej wsi Stary Brus*, „Slavia Orientalis” 43(1994), nr 1, s. 89; T. Kołodyska, *Uwagi o fleksji gwary ukraińskiej wsi Nienowice*, „Slavia Orientalis” 47(1998), nr 1, s. 108.

xłopam, prufysoram || *pryfysoram* (raczej starsze pokolenie, nieobycie z cywilizacją), *svatam, vułkam*.

Acc. równy jest u rzeczowników męskoosobowych G., u rzeczowników niemęskoosobowych równy jest N.

Instr. ma końcówkę *-ami* (i rzadziej występującą *-mi*), np. *cypani, xłupani, duxturami*, (u młodszego pokolenia coraz częściej *likażami*), *koñmi* (lub rzadziej: *kuñami*), *liścami* (lub rzadziej: *liścmi*), *luźni* (powszechnie), *piśtul'itami, psami*.

Loc. ma zawsze końcówkę *-ax*, np. *braćax, xłopax, progax, psax*.

Voc. jak N., np. *o! braća, o! xłopy, o! progi* (bardzo rzadko), *o! psy* (rzadko).

Rzeczowniki męskie typu *señża, starosta, vuivoda* odmieniają się następująco:

	Singularis	Pluralis
N.	<i>señża</i> <i>starosta</i>	<i>señži</i> <i>syñžovi</i> <i>starosty</i> <i>starustovi</i>
G.	<i>señži</i> <i>syñžegu</i> <i>starosty</i>	<i>señžuf</i> <i>starostuf</i>
D.	<i>señži</i> (rz.) <i>señžemu</i> <i>starości</i> <i>starustovi</i>	<i>señžam</i> <i>starostam</i>
Acc.	<i>señži</i> <i>syñžegu</i> <i>starosty</i>	<i>señžuf</i> <i>starostuf</i>
Instr.	<i>señžiu</i> <i>señžim</i> <i>starostu</i>	<i>syñžami</i> <i>starustami</i>
Loc.	<i>señži</i> <i>señžim</i> <i>starości</i>	<i>señžax</i> <i>starostax</i>
Voc.	<i>o! seňža</i> <i>o! starosta</i>	<i>o! seňži</i> <i>o! syňžovi</i> <i>o! starosty</i> <i>o! starustovi</i> (rz.)

W N. sing. obok rzeczownika *urğaništa* występuje postać *urğanisty*. Rzeczownik ten powszechnie używany zwłaszcza przez starsze pokolenie odmienia się według deklinacji przymiotnikowej: G. sing. *urğaništegu*, D. sing. *urğaništemu*.

Przymiotniki występujące w funkcji rzeczowników (rodzaju męskiego): *dru-govy* 1. podatek, 2. 'robotnik pracujący na drodze' obecnie jednak częściej *dru-żnik, gaivovy, liśničy* odmieniają się według deklinacji przymiotnikowej, np. G. sing. *gaivovegu*, D. sing. *gaivovemu*, Acc. sing. *gaivovegu*, Instr. sing. *gaivovym*, Loc. sing. *gaivovym*. Voc. *o! gaivovy*.

Już w zupełnym prawie zaniku jest leksem *kuřinovy* ‘podatek płacony kiedyś od komina, od czyszczenia komina’, odmiana jak wyżej, zacierza się w świadomości *G. sing. *kuřinuvegu*.

NEUTRA

Twardotematowe i miękkotematowe

	Singularis	Pluralis
N.	<i>ńebu, zdrowi</i>	^u <i>okna, zboża</i>
G.	<i>ńeba, zdrowa</i>	^u <i>okin, zbuř</i>
D.	<i>ńebu, zdrowu</i>	^u <i>oknam, zbożam</i>
Acc.	<i>ńebu, zdrowi</i>	^u <i>okna, zboża</i>
Instr.	<i>ńebym, zdrowim</i>	^u <i>uknaři, zbuřaři</i>
Loc.	<i>ńebi, zdrowu</i>	^u <i>oknax, zbożax</i>
Voc.	<i>"o! ńebu, "o! zdrowi</i>	<i>"o! uokna, "o! zboża</i>

Przegląd końcówek przypadków u rzeczowników rodzaju nijakiego

Singularis

N. rzeczowników twardotematowych ma końcówkę *-u* (z *-o* ścieśnionego), np. *křestu*, ^u*oku*, ^u*uxu*. Rzeczowniki miękkotematowe mają końcówkę *-i*, np. *pułdři*, *spani*.

G. rzeczowników twardotematowych przybiera końcówkę *-a*, np. *řapka* ‘jabłka’, ^u*okna*. U miękkotematowych *-a*, np. *zboża*, *zdrowa*.

D. ma powszechnie końcówkę *-u*, np. *ńebu*, ^u*oknu* lub ^u*uknovi* (rzadko), *ćileńcu*, *łuřenću*, *řryběńcu*.

Acc. jest równy N.

Instr. u rzeczowników rodzaju nijakiego powszechnie występuje końcówka *-im* || *-ym*, np. *řapkim*, *kołym*, *vyselim*; po dawnym *-et-*, np. *řićeńcim*, *kaćeńcim*, *łuřencim*.

Loc. u rzeczowników twardotematowych ma końcówkę *-i*, np. *na křeřli*, *na ńebi*, *na okni*. Niektóre rzeczowniki mają *-u*, np. *pu řižeńu*, *na spanu*, *pu vyselu*, *v řyću*.

Voc. równy jest N.

Pluralis

N. ma końcówkę *-a*, np. *čilenta*, *žževa*, *kačenta*, *kšesta*, *lušenta*, *prušenta*, *vysela*, *žrybenta*.

G. zakończony jest na *-ø*, np. *žžef*, *kačunt*, *lošunt*, ^u*o**kîn*.

D. u rzeczowników twar-dotematowych i u rzeczowników na *-ę-* ma zakończenie *-am*, np. *kačentam*, *lušentam*, *prušentam*, *vyselam*, *zbožam*.

Acc. równy jest N. (nieżywotne) lub G. (żywotne).

Instr. zakończony jest na *-ami*, np. *kačyntami*, *lušyntami*, *prušintami*.

Loc. powszechnie ma końcówkę *-ax*, np. *žževax*, *kačentax*, *prušentax*, *vlosax*, *vyselax*, *žrybentax*.

Voc. równy jest N.

W omawianej gwarze występuje niewielka grupa rzeczowników kategorii pluralia tantum, wymieniam je prawie wszystkie: *žvi* 'drzwi', *luži*, *nužyčki*, *šeňi*, 'sień', *spodňi*, częściej tu: *portki* (zwłaszcza u starszego pokolenia), *vidly*, *žňiva* 'żniwa'.

Paradygmat odmiany

N.	<i>žvi</i> , <i>luži</i> , <i>nužyčki</i> , <i>šeňi</i> , <i>spodňi</i> , <i>vidly</i> , <i>žňiva</i>
G.	<i>žvi</i> , <i>luži</i> , <i>nužyčyk</i> , <i>šeňi</i> , <i>spodňi</i> , <i>vidyl</i> , <i>žňif</i>
D.	<i>žvam</i> (rzadko), <i>lužam</i> , <i>nužyčkam</i> , <i>spodňam</i> , <i>šeňam</i> , <i>vidlam</i> , <i>žňivam</i>
Acc.	<i>žvi</i> , <i>luži</i> , <i>nužyčki</i> , <i>šeňi</i> , <i>spodňi</i> , <i>vidly</i> , <i>žňiva</i>
Instr.	<i>žvami</i> , <i>lužmi</i> , <i>nužyčkami</i> , <i>šeňmi</i> , <i>spodňami</i> , <i>vidlami</i> , <i>žňivami</i>
Loc.	<i>žvax</i> , <i>lužax</i> , <i>nužyčkax</i> , <i>šeňax</i> , <i>spodňax</i> , <i>vidlax</i> , <i>žňivax</i>
Voc.	^u <i>o!</i> <i>žvi</i> , ^u <i>o!</i> <i>luži</i> , ^u <i>o!</i> <i>vidly</i> , ^u <i>o!</i> <i>žňiva</i>

FEMININA

Twardotematowe i miękkotematowe

	Singularis	Pluralis
N.	<i>kub'ita</i> , <i>duša</i> , <i>veš</i>	<i>kub'ity</i> , <i>dušy</i> , <i>fši</i>
G.	<i>kub'ity</i> , <i>dušy</i> , <i>fši</i>	<i>kob'it</i> , <i>duš</i> , <i>fši</i> (rzadko: <i>fšuf</i>)
D.	<i>kub'ici</i> , <i>dušy</i> , <i>fši</i>	<i>kub'itam</i> , <i>dušam</i> , <i>fšam</i>
Acc.	<i>kub'ity</i> , <i>dušy</i> , <i>fši</i>	<i>kob'it</i> , <i>duš</i> , <i>fši</i> <i>fšuf</i> (rzadko)
Instr.	<i>kub'itu</i> , <i>dušu</i> , <i>fšo</i>	<i>kub'itami</i> , <i>dušami</i> , <i>fšami</i>
Loc.	<i>kub'ici</i> , <i>dušy</i> , <i>fši</i>	<i>kub'itax</i> , <i>dušax</i> , <i>fšax</i>
Voc.	^u <i>o!</i> <i>kub'ita</i> , ^u <i>o!</i> <i>duša</i> , ^u <i>o!</i> <i>veš</i>	^u <i>o!</i> <i>kub'ity</i> , ^u <i>o!</i> <i>dušy</i> , ^u <i>o!</i> <i>fši</i>

W naszej gwarze do rzeczowników żeńskich należą: *ta bajura* ‘to bajoro’, *ta buxenka*, częściej jednak *ten buxenyk* ‘ten bochenek’, *ta ceń* ‘ten cień’ (u starszych), *ta gimnazja* ‘to gimnazjum’ (u najstarszych, może wyraz już zniknął z odejściem najstarszych), *ta kartofla*, ale też *ten kartofyl* ‘ten kartofel, ziemniak’, *ta liika* ‘ten lejek’, *ta litra* (powszechnie) ‘ten litr’, *ta muzgula* ‘ten muskuł’, *ta parasola* ‘ten parasol’, ale też u młodego pokolenia *parasul* (rzadko), *ta svedra* ‘ten sweter’. Trzeba tu zauważyć, że wymienione leksemy są w większości pochodzenia obcego (lub rodzimego, ale pochodzą spoza gwary), a w okresie, kiedy one dostały się do gwary, mogły powstać wątpliwości co do ich rodzaju gramatycznego.

Przegląd końcówek przypadków u rzeczowników rodzaju żeńskiego

Singularis

Deklinacja żeńska obejmuje rzeczowniki mające w N.: a) końcówkę *-a*, np. *famil'ia* ‘rodzina, kuzynostwo’, *guspudyńa*, (w latach sześćdziesiątych XX wieku notowałem od autochtonki już w bardzo podeszłym wieku formę *guspudeńa* ‘gospodyni’ w ironicznym znaczeniu), *pošva*, *studńa*; b) końcówkę *-i*, np. *pańi* (kończówka *-i* ma tu zasięg bardzo ograniczony); c) spółgłoskę miękką, funkcjonalnie miękką, stwardniałą lub wargową, np. *gałyś* || *gałyś* ‘gałąź’, *gęś* || *gęś* (forma była używana dawniej, obecnie wymarła), *xureŋgíf* || *xureŋgíf* || (wyjątkowo: *fureŋgíf*), *kość*, *kref*.

U niektórych rzeczowników zakończonych w języku ogólnopolskim na spółgłoskę, zwłaszcza na *-ew*, może wystąpić końcówka *-a*, np. *brva* ‘brew’, *krokva* || *krokva* ‘krokiew’, *peśńa* ‘pieśń’, *pšygaśńa* ‘przygarść, zawartość garści’. Ponadto niektóre rzeczowniki oprócz zakończenia samogłoskowego mogą mieć zakończenie spółgłoskowe, zwłaszcza *-ev*, np. *bżytyva* || *bżytyf*, *pluskva* || *pluskif*, *pošva* || *pošyf*, *šosa* fem. || *šos*⁴ masc. lub fem. ‘szosa’.

G. ma końcówkę *-i* lub *-y*, np. *fury*, ‘fury, furmanki’, *iiseńi*, *kości*, *kury*, *marxf'i* || *marxvi*, *myšy*, *paraf'i* (młodsze pokolenie) || *paraxvi* ‘parafii’ (starsze pokolenie), *ubory*, *šopy*, *tabaki*, *źemi*.

D. ma końcówkę *-i* lub *-y* (z *e* ścieśnionego) – dotyczy to rzeczowników mających w N. sing. *-a* (*baba*, *mama*, *śikira*, *vižba*, *žonka*), np. *bab'i*, *man'i*, *śikižy*, *vižbi*, *žoncy*. U rzeczowników zakończonych w N. na spółgłoskę D. ma takie zakończenie jak w języku ogólnopolskim, np. *gałęzi*, *krokv'i*.

Acc. u rzeczowników mających w N. sing. końcówkę *-a* jest zakończony na *-i* lub *-y* (z *e* ścieśnionego), np. *brody*, *flašky* (raczej młode pokolenie) || *flaški* (po-

⁴ Formę tę odnotowuje np. M. Szymczak (*Słownik gwary Domianiewka*, s. 948).

wszechnie), *kurony*, *muraxy* || *muraxi* (starsze pokolenie), *prengi* (starsze pokolenie || *prengy* 'od pręga', *skiby*. Acc. sing. rzeczowników zakończonych na spółgłoskę równy jest N. sing.

Instr. ma zawsze końcówkę *-u* (z *o* po zaniku nosowości i ścieśnieniu), np. *gałęzu*, *gęsu* || *gęsu* (starsze pokolenie, forma wymarła), *flašku*, *klutku*, *kosu*, *myšu*.

Loc. ma końcówkę *-i* lub *-y*, np. *bal'ni*, *bečcy*, *gałęzi*, *kaluży* (starsze pokolenie) || *kaluży*, *kuxni*, *myšy*.

Voc. u rzeczowników żywotnych jest zakończony zazwyczaj na *-u*, np. *kub'itu*, u nieżywotnych równy jest N. sing., np. *gałyś*, *kałuża*, *kuxna*. Chrztalne imiona żeńskie neutralne i zdrobniałe mają Voc. sing. równy N. sing., np. *Kaža*, *pustuxajši me*, *Maryška*, *pomuš nam pšy burakax*.

Pluralis

N. rzeczowników zakończonych na *-a*, mających w temacie spółgłoskę twardą kończy się na *-y*, np. *bruzny*, *xalupy*, *krovy*. Po spółgłoskach *k*, *g*, *x* występuje samogłoska *-i*, np. *butelki*, *flaški*, *noği*, *prengi* 'od pręga', *muraxy* || *muraxi* (najstarsze pokolenie – leksem należy już zapewne do wymarłych). Rzeczowniki mające w wygłosie tematu spółgłoskę palatalną są zakończone na *-i* (powstałe z *e* ścieśnionego), np. *skšyńi*, *švińi*, *višni*. U rzeczowników spółgłoskowych N. plur. zakończony jest na *-i* lub *-y*, np. *kości*, *myšy*, *ńici*, *paproći*.

G. rzeczowników zakończonych na *-a* ma końcówkę *-uf* (lub końcówkę \emptyset), np. *babuf* (starsze pokolenie) || *bap*, *bżozuf*, *xustuf* (starsze pokolenie) || *bżus* (rzadko, ale młodsze pokolenie), *xustuf* (starsze pokolenie) || *xust*, *krostuf* || *krost*, *krovuf* (rzadko) || *kruf*. U rzeczowników zakończonych na spółgłoskę obok końcówki *-i*, *-y* występuje końcówka *-uf*, np. *kości* || *kościuf*, *myšy* || *myšuf*, *ńici* || *ńiciuf*.

D. ma tylko końcówkę *-am*, jak u rzeczowników męskich.

Acc. równy jest N.

Instr. ma końcówkę taką jak w języku ogólnopolskim, np. *babami*, *nugami*.

U rzeczowników zakończonych na spółgłoskę występuje końcówka *-ami*, np. *gałyżami*, *gyszami*, *krukvami*, *ńicami*, ale też i *ńicmi*.

Loc. jak w języku ogólnopolskim.

Voc. równy jest N.

RZECZOWNIKI TYPU PRZYMIOTNIKOWEGO

1. Przymiotniki rodzaju męskiego występujące w funkcji rzeczowników to: a) polskie nazwiska na *-cki*, *-ski*, np. *Kuśorski*, *Pałczyński*, *Rubačyński* || *Rybačyński*, *Vysocki*; b) nazwy zawodów, np. *drugovy*, często też *družnik*, *gaiovy*, *lišničy*.

2. Przymiotniki rodzaju nijakiego funkcjonujące jako rzeczowniki: *to kumínovy* (już rzadko) ‘opłata za czyszczenie przewodów dymnych, kominowe’, *to drugovy* ‘podatek drogowy, drogowe’; *to stravný* (już bardzo rzadko) ‘dieta na delegacji, strawne’ (leksem należy do wymarłych), odmieniają się według deklinacji przymiotnikowej.

3. Przymiotniki rodzaju żeńskiego funkcjonujące jako rzeczowniki: a) nazwiska polskie na *-cka, -ska*, np. *Kuśorska, Pałczyńska, Vysocka*; b) imiona odmězowskie (typu dzierżawczego) zakończone na *-ova*, np. *Xynkova, Ľankova, Kažíkova, Staxova*; c) nazwy pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego z sufiksem *-ova*, np. *bratova, synova, tyščova*.

ZAIMEK

ZAIMKI OSOBOWE I ZWROTNY

Singularis

N.	<i>ja</i>	<i>ty</i>	---
G.	<i>mě</i> <i>mnie</i>	<i>čebí</i>	<i>šebí</i> <i>ši</i>
D.	<i>mě</i>	<i>tobí</i> <i>ci</i>	<i>sobí</i> <i>sy</i>
Acc.	<i>mě</i> <i>mnie</i>	<i>čebí</i> <i>ci</i>	<i>sobí</i> <i>ši</i>
Instr.	<i>mno</i> <i>mnu</i>	<i>tohu</i>	<i>sobu</i>
Loc.	<i>mni</i> <i>mnie</i>	<i>tobí</i>	<i>sobí</i>
Voc.	<i>o!</i> <i>ja</i>	<i>o!</i> <i>ty</i> <i>te!</i> <i>o!</i> <i>te!</i> ⁵	---

Pluralis

(dla zaimków osobowych)

N.	<i>my</i>	<i>vy</i>
G.	<i>nas</i>	<i>vas</i>
D.	<i>nam</i>	<i>vam</i>
Acc.	<i>nas</i>	<i>vas</i>
Instr.	<i>naři</i>	<i>vaři</i>
Loc.	<i>nas</i>	<i>vas</i>
Voc.	<i>o!</i> <i>my</i>	<i>o!</i> <i>vy</i> (np. <i>puj žėci f pol'i</i>)

⁵ Te dwie ostatnie formy używane przez starsze pokolenie, niegdyś powszechnie, dziś już zapewne wymarłe.

Zaimek zwrotny nie ma liczby mnogiej.

Odmiana zaimka ^oun i ^oona 'on, ona'

	Singularis		Pluralis
	masc.	fem.	(dla wszystkich rodzajów)
N.	^o un	^o ona	^o ońi
G.	<u>ięgu</u> <u>gu</u>	<u>ii</u>	<u>ix</u>
D.	<u>iemu</u> <u>mu</u>	<u>ii</u>	<u>im</u>
Acc.	<u>ięgu</u> <u>gu</u>	<u>io</u>	<u>ix</u>
Instr.	<u>ńim</u>	<u>ńo</u>	<u>ńimi</u> <u>ńemi!</u> (starsze pokolenie: książkowe)
Loc.	<u>ńim</u>	<u>ńii</u>	<u>ńix</u>
Voc.	^o o! ^o un	^o o! ^o ona	^o o! ^o ońi

Rodzaj nijaki w N. sing. ma formę ^oonu. Inne przypadki mają formy równe rodzajowi męskiemu. W trzeciej osobie pluralis pod wpływem gwar ruskich nie odróżnia się tu rodzaju męskoosobowego od niemęskoosobowego. W N. plur. dla wszystkich rodzajów jest jedna forma: ^oońi.

ZAIMKI DZIERŻAWCZE

Zaimki mui, tvui || tfui (dzierżawczy i zwrotny svui), naš, vaš odmieniają się jak przymiotniki. W. N. plur. brak formy męskoosobowej.

Masculinum

N.	<u>mui</u>	<u>tvui</u>	<u>svui</u>	<u>naš</u>	<u>vaš</u>
G.	<u>muięgu</u>	<u>tvuięgu</u>	<u>svuięgu</u>	<u>našęgu</u>	<u>vašęgu</u>
D.	<u>muiemu</u>	<u>tvuiemu</u>	<u>svuiemu</u>	<u>našem</u>	<u>vašem</u>
Acc.	<u>muięgu</u>	<u>tvuięgu</u>	<u>svuięgu</u>	<u>našęgu</u>	<u>vašęgu</u>
Instr.	<u>moim</u>	<u>tvoim</u>	<u>svoim</u>	<u>našym</u>	<u>vašym</u>
Loc.	<u>moim</u>	<u>tvoim</u>	<u>svoim</u>	<u>našym</u>	<u>vašym</u>
Voc.	^o o! <u>mui</u>	^o o! <u>tvui</u>	^o o! <u>svui</u>	^o o! <u>naš</u>	^o o! <u>vaš</u>

Femininum

N.	<u>moia</u>	<u>tvoia</u>	<u>svoia</u>	<u>naša</u>	<u>vaša</u>
G.	<u>moii</u>	<u>tvoii</u>	<u>svoii</u>	<u>našyi</u>	<u>vašyi</u>

D.	<i>moii̇i</i>	<i>tvoii̇i</i>	<i>svoii̇i</i>	<i>našyi̇</i>	<i>vašyi̇</i>
Acc.	<i>moii̇i</i>	<i>tvoii̇i</i>	<i>svoii̇i</i>	<i>našyi̇</i>	<i>vašyi̇</i>
Instr.	<i>moiu̇</i>	<i>tvoiu̇</i>	<i>svoiu̇</i>	<i>našu̇</i>	<i>vašu̇</i>
Loc.	<i>moii̇i</i>	<i>tvoii̇i</i>	<i>svoii̇i</i>	<i>našyi̇</i>	<i>vašyi̇</i>
Voc.	<i>o! moiȧ</i>	<i>o! tvoiȧ</i>	<i>o! svoiȧ</i>	<i>o! našȧ</i>	<i>o! vašȧ</i>

Zaimki dzierżawcze rodzaju nijakiego występujące w N. mają zakończenia *-i*, *-y* (powstałe ze ścieśnionej *e*), np. *moii̇i*, *tvoii̇i*, *svoii̇i*, *našyi̇*, *vašyi̇* w innych przypadkach mają takie same formy jak w rodzaju męskim. W pluralis brak formy męskoosobowej, formy: *moii̇i*, *tvoii̇i*, *svoii̇i*, *našyi̇*, *vašyi̇* obsługują wszystkie rodzaje.

G., Acc. i Loc. plur. mają końcówki: *-ix*, *-yx*, np. *moii̇ix*, *tvoii̇ix*, *svoii̇ix*, *našyix*, *vašyix*. W Instr. pluralis końcówka *-imi̇* lub *-ymi̇*, np. *moii̇imi̇*, *tvoii̇imi̇*, *svoii̇imi̇*, *našymi̇*, *vašymi̇*.

ZAIMKI WSKAZUJĄCE *TEN*, *TA*, *TO*

	Singularis			Pluralis
	Masculinum	Femininum	Neutrum	(dla wszystkich rodzajów)
N.	<i>ten</i>	<i>ta</i>	<i>to</i>	<i>te</i>
G.	<i>tegu</i>	<i>tẏ</i>	<i>tegu</i>	<i>tyx</i>
D.	<i>temu</i>	<i>tẏ</i>	<i>temu</i>	<i>tym</i>
Acc.	<i>tegu</i> <i>ten</i>	<i>te</i>	<i>to</i>	<i>te</i>
Instr.	<i>tym</i>	<i>to</i>	<i>tym</i>	<i>tymi̇</i>
Loc.	<i>tym</i>	<i>tẏ</i>	<i>tym</i>	<i>tyx</i>
Voc.	<i>o! ten</i> <i>ten o!</i> <i>te!</i> <i>o! te!</i> ⁶	<i>o! ta</i> <i>ta o!</i>	<i>o! to</i> <i>to o!</i>	<i>o! te</i> <i>te o!</i>

Dla rodzaju nijakiego występuje forma *to*, w Acc. sing. *tegu*, *to* i w Voc. sing. *o! to* || *to o!*, inne przypadki jak w rodzaju męskim.

W rachańskiej gwarze nie występuje zaimek wskazujący *ten* z partykułą *že*.

Zgodnie z powyższym paradygmatem odmieniają się zaimki: *taki*, *taka*, *taki* 'takie', *tantyn* 'tamten', *sam*, *sama*, *samu* 'samo'.

⁶ Te dwie ostatnie formy używane przez starsze pokolenie, niegdyś powszechnie. dziś już zapewne wymarłe.

ZAIMKI PYTAJNE I WZGLĘDNE

N. *xto, co*, G. *kogu, čegu*, D. jest tylko *komu*, Acc. *kogu, co*, Instr. i Loc. *kim, čym* (^o*okim, o čym*).

Zaimki *xtury, xtura, Źaki, Źaka* odmieniają się według deklinacji przymiotnikowej.

ZAIMKI NIEOKREŚLONE

Zaimki *xtoś || ktoś* (młode pokolenie), *koguś, coś, byl'ixto, byl'ico* odmieniają się jak *xto* i *co*.

W funkcji zaimków nieokreślonych występują następujące leksemy: *xtobońć, cobońć, Źakibońć, Źakabońć, xturyńbońć* (starsze pokolenie, już rzadko) || *xturybońć* (pokolenie średnie), *xturabońć*. Tego typu zaimki powstały przez połączenie zaimka pytajnego ze słowem *bońć* 'bądź'. Są one dość często używane w rachańskiej gwarze zwłaszcza przez starszych.

Zaimki nieokreślone: *každyń || kuždyń* (najstarsze pokolenie, trzeba się liczyć z ginięciem tej formy) || *kuždy* (najstarsze pokolenie, rzadko używana ta forma, może już należy do wymarłych?); *každy* || *kuždy* (najstarsze pokolenie, forma już może wymarła?), *žadyn, żadna, żadny, Źinakšy, Źinakša, fšystyk, fšystka, fšystku* odmieniają się jak przymiotniki.

PRZYMIOTNIK

Singularis

	Masculinum	Femininum	Neutrum
N.	<i>pełny pełny</i> _Ź (rz.)	<i>pełna</i>	<i>pełny</i>
G.	<i>pełnegu</i>	<i>pełny</i> _Ź	<i>pełnegu</i>
D.	<i>pełnemu</i>	<i>pełny</i> _Ź	<i>pełnemu</i>
Acc.	<i>pełnegu</i>	<i>pełny</i> _Ź	<i>pełnegu</i>
Instr.	<i>pełnym</i>	<i>pełnu</i>	<i>pełnym</i>
Loc.	<i>pełnym</i>	<i>pełny</i> _Ź	<i>pełnym</i>
Voc.	<i>"o! pełny "o! pełny</i> _Ź	<i>"o! pełna</i>	<i>"o! pełny</i>

Pluralis

	Masculinum	Femininum	Neutrum
N.	<i>pełny</i>	<i>pełny</i>	<i>pełny</i>
G.	<i>pełnyx</i>	<i>pełnyx</i>	<i>pełnyx</i>
D.	<i>pełnym</i>	<i>pełnym</i>	<i>pełnym</i>
Acc.	<i>pełnyx</i>	<i>pełnyx</i>	<i>pełnyx</i>
Instr.	<i>pełnymi</i>	<i>pełnymi</i>	<i>pełnymi</i>
Loc.	<i>pełnyx</i>	<i>pełnyx</i>	<i>pełnyx</i>
Voc.	<i>o! pełny</i>	<i>o! pełny</i>	<i>o! pełny</i>

PRZYMIOTNIKI RODZAJU MĘSKIEGO I NIJAKIEGO

Singularis

Przymiotniki męskie i nijakie otrzymują skontaminowany paradygmat odmiany – mają w zasadzie jednakowe końcówki fleksyjne. Charakterystyczną cechą przymiotników rodzaju męskiego (zwłaszcza u najstarszego pokolenia) jest końcówka N. *-iŕi*, *-yŕi* tak bardzo znamienne dla sąsiednich gwar ruskich, np. *b'iatyŕi*, *čyrvonyŕi*, *dobryŕi*, *durnyŕi*, *głupiŕi*, *małyŕi*, *mondryŕi*, *velgiŕi*, *žilonyŕi*.

Jest w gwarze kilka przymiotników, które różnią się w stosunku do form języka ogólnopolskiego: *bočniŕi* 'boczny', *kručiŕi* (obok *kruči* || *kruxyŕi* lub rzadziej *kruxy*) i *šiniŕi* (albo też *šiny*).

G. dla rodzaju męskiego i nijakiego ma końcówkę *-egu* (odpowiednik w języku ogólnopolskim *-ego*), np. *budnegu dňa* 'dnia powszechnego', *lipšegu*, *milegu*, *smutnegu*, *vysulegu*.

D. ma końcówkę *-emu*, np. *durnemu*, *smutnemu*.

Acc. równy jest N. lub G.

Instr. równy jest Loc., występuje tu końcówka *-im*, lub *-ym*, np. *bałym*, *čenkim*, *lepšym*.

Voc. *o! smutny*, *o! vysoly* || *o! smutnyŕi*, *o! vysolyŕi* (starsze pokolenie).

Pluralis

N. dla rodzajów męskiego i nijakiego ma końcówkę *-y* (powstała z *-e* ścieśnionego), np. *dobry žeci*, *ladny koŕi*.

G. i Loc. mają końcówkę *-ix* lub *-yx*, np. *čixyx žeci*, *długix vīčoruf*.

D. ma końcówkę *-im* lub *-ym*, np. *dobrym*, *letnim*.

Acc. równy jest N. lub Loc.

Instr. ma końcówkę *-imí* lub *-ymí*, np. *bálmí, dubrymí, głupímí*.

Loc. ma końcówkę *-ix* lub *-yx*, np. *bályx, dobryx, głupíx*.

Voc. *"o! dobry zéći, "o! ładny końi*.

PRZYMIOTNIKI RODZAJU ŻEŃSKIEGO

Singularis

N. ma końcówkę *-a*, np. *ćemna, nova, puźna, ran-a*.

Odnotować tu też należy imiesłowly przymiotnikowe, które występują w funkcji przymiotników, np. *pusmaruvana "oś, pušyta ubora, "uپیčona kaša*.

G., D. i Loc. mają końcówkę *-iĭ* lub *-yĭ*, np. *dobryĭ, głupiĭ*.

Instr. ma końcówkę *-u* (z *o* ścieśnionego), np. *ćemnu, głupu* lub *-o* (zanik nosowości) *zło*.

Voc. *"o! dobra, "o! głupa, "o! zła*.

Przymiotniki rodzaju żeńskiego pluralis mają takie same końcówki jak w rodzaju męskim i nijakim.

Rzeczownikowa odmiana przymiotników⁷ zachowała się tu jedynie w N. sing. rodzaju męskiego: *vart, zdruř* (rzadziej).

LICZEBNIK

LICZEBNIKI GŁÓWNE

ĭedyn, dva, čšy, čtery || *štyry* (starsze pokolenie), *peńć, šeść, sedym, "ošim, ževñić, žešińć, ĭidynašći, dvanašći, čšynašći, čtyrnašći* || *štyrnašći* (starsze pokolenie), *pitnašći, šysnašći, šidymnašći, "ošimnašći, dvažešća, čšyžešći, čtyržešći* || *štyržešći* (starsze pokolenie), *sto, dvešći, peńćsyt, šeĭsyt, sedymset, "ošimset*.

Liczebnik *ĭedyn* odmienia się według deklinacji przymiotnikowej, np. *ĭedyn, ĭidnego, ĭidnemu*.

Liczebnik *dva*.

N. i Acc., np. *dva xłopy* || *dvox* (starsze pokolenie) *xłopuf* || *dvux* (młodsze i średnie pokolenie) *xłopuf, dva końi, dvě baby, dva koła*.

G. *dvux xłopuf* || *dvox xłopuf, dvux* || *dvox* (rz.) *hap, dvux kul*.

D. *dvum naučyćelam, dvom kuram* || *dvum kuram, dvom kurčentam* || *dvum kurčentam*.

⁷ Por. np. W. D o r o s z e w s k i. *Podstawy gramatyki polskiej*, cz. 1, Warszawa 1963², s. 210.

Instr. *dvoma xľupa \dot{m} i, dvoma kuľa \dot{m} i*.

Loc. *dvox* (starsze pokolenie) || *dvux xľopax, dvox* (starsze pokolenie) || *dvux babax, dvox* (starsze pokolenie) || *dvux kolax*.

Voc. "o! *dva xľopy* zapewne r3wny jest N.

Liczebniki *čšy, čtery* || *štyry* (starsze pokolenie).

N. i Acc.: *čšy xľopy, čšy baby*.

G. *čšox* (starsze pokolenie) *xľopuf* || *čšex xľopuf, čšox* (starsze pokolenie) *bap* || *čšex bap, čterux* || *štyrux* (starsze pokolenie).

D. *čšom, štyrum xľopam* (rzadziej).

Instr. *čšoma, štyroma xľupa \dot{m} i, čtyrema* (rzadko), częściej *štyroma ko \dot{m} i*.

Loc. *čšox* (starsze pokolenie, rzadko) || *čšex xľopax, babax*.

Voc. "o! *čšy ko \dot{m} i*, "o! *štyry ko \dot{m} i* (jednak rzadziej).

Liczebnik *dvešci* ma formę rzadko używaną *dvustu*, np. *čša byľu tyx dvustu zľoty ... ĩi ni byľu skond vžqšć...* Częściej jednak: *čša byľu tyx dvešci zľoty ... ĩi ni byľu skond vžqšć*.

W liczebnikach od *pě \dot{n} c* wzwyż w G. występuje końcówka *-ux*, np. *pě \dot{n} cux, šešć \dot{c} ux, šed \dot{m} ux, "o \dot{m} ux, ži \dot{v} e \dot{n} c \dot{u} x, ĩ \dot{d} ynastux, dvanastux (starsze pokolenie) || dvunastux, čšynastux, čtyrnastux || štyrnastux, p \dot{i} tnastux*.

LICZEBNIKI UŁAMKOWE

pultora, pulčšeća, pulčvarta, pulpěnta, pulšosta, pulšodma, pulosma. Form tych używają rzadko osoby najstarszego pokolenia, i to tylko w odniesieniu do liczebników od 1 do 8, np. *pulčšeća metra* 'dwa i pół kwintala'; *pulčšeća motka* 'dwa i pół motka nici', *pulosma motka* 'siedem i pół motka nici', *pulčvarta vorka*; *pulčšeća morga* 'dwa i pół morgi'; *pulčšeći* || *pulčšećii* (wymowa staranna, młodsze lub średnie pokolenie) *gužiny*; *pulčšeći* || *pulčšećii* (wymowa staranna, młodsze lub średnie pokolenie) *kopy* 'dwie i pół kopy'.

LICZEBNIKI WIELORAKIE

W zasadzie nie różnią się od form języka ogólnopolskiego, np. masc. *dvujaki, trujaki, čvuraki, p \dot{i} ńćuraki*; neutrum (*-e \dot{z} -i*), np. *dvujaki, trujaki*; femininum, np. *dvujaka, trujaka*. Liczebniki tego rodzaju są rzadko używane.

LICZEBNIKI ZBIOROWE

dvoji, troji, čvoru, p \dot{i} ńćoru, ži \dot{v} ińćoru, dvanašćoru, p \dot{i} tnašćoru. Dla przykładu podaję wzorzec odmiany:

N. *dvoji* (e ścieśnione) *dvoji źęci*
 G. *dvoiga źęci*
 D. *dvoigu źęcam*
 Acc. równy jest N.
 Instr. *dvoigim źęci*
 Loc. *dvoigux źęcax* || też: *dvoigu*
 Voc. *o! dvoji źęci*

LICZEBNIKI PORZĄDKOWE

peršy || *piršy* (starsze pokolenie), *drugī, čšeći, čvarty* odmieniają się według deklinacji przymiotnikowej. Samogłoska *e* występująca w końcówce fleksyjnej G. ścieśnia się, np. *čvartegu, pūntegu*.

LICZEBNIKI NIEOKREŚLONE

Notuję zaledwie dwie formy: *kilkanaści* i *kilkoru*, u najstarszych zaś ludzi *kiloru*. Ta ostatnia forma już zapewne wymarła w gwarze.

CZASOWNIK

KONIUGACJA

Czas terażniejszy

Czasowniki w języku ogólnopolskim odmieniają się według czterech grup koniugacyjnych. W gwarze spotykamy pewne osobliwości.

Koniugacja pierwsza *-ę, -eš* i druga *-ę, -iš* łączy się w jednym paradygmacie odmiany, tworząc jedną koniugację o zakończeniach: *-y* || *-i, -iš*, np.

Singularis	Pluralis
	1. osoba
<i>ia robi</i>	<i>my robim</i>
<i>ia iidy</i>	<i>rubimy</i> (rzadko, i to młode pokolenie)
	<i>my iizim</i>
	2. osoba
<i>ty robiš</i>	<i>vy rubiici</i>
<i>ty iiziš</i>	<i>vy iizeci</i>

3. osoba

<i>"un, "ona, "onu robi</i>	<i>"oňi robíu</i> (dla wszystkich rodzajów)
<i>"un, "ona, "onu iži</i>	<i>"oňi iđu</i>

Koniugacja *-am, -aš* w gwarze pozostaje bez zasadniczych zmian, np.

Singularis		Pluralis
	1. osoba	
<i>ia čytam</i>		<i>my čytamy</i>
	2. osoba	
<i>ty čytaš</i>		<i>vy čytaći</i>
	3. osoba	
<i>"un, "ona, "onu čyta</i>		<i>"oňi čytaju</i> (dla wszystkich rodzajów)

Koniugacja *-em, -eš*. W omawianej gwarze na skutek ścieśnienia *e* w zakończeniu występuje *-i, -im, -iš*, np.

Singularis		Pluralis
	1. osoba	
<i>ia ñe šmí</i> 'ja nie śmiem'		<i>my šmímıy</i> (bardzo rzadko, częściej z przeczeniem:)
<i>ia ruzumí</i>		<i>my ñe šmím; my ruzumím</i> 'my rozumiemy'
	2. osoba	
<i>ty šmíš</i>		<i>vy rozumíći</i>
<i>ty ruzumíš</i>		częściej z przeczeniem: <i>vy ñi rozumíći, vy ñi šmíći</i> 'nie jesteście ośmieleni'
	3. osoba	
często z przeczeniem		(dla wszystkich rodzajów)
<i>"un ñe šmí</i> ale też:		<i>"oňi ñe šmıu</i> 'oni nie śmia'
<i>"un šmí</i> 'on śmie, jest ośmielony'		<i>ruzumıu</i> 'rozumieją'
<i>"un ruzumí</i>		

CZAS PRZESZŁY

Czas przeszły tworzy się przez dodanie do imiesłowu czynnego czasu przeszłego rodzajowych końcówek *-l, -la, -lo* dawnego słowa (czasownika) posiłkowego *być*:

		Singularis		Pluralis
				(dla wszystkich rodzajów)
masc.	femin.	neutr.		
1. osoba				
<i>gnałym</i> <i>gnał</i>	<i>gnałam</i> <i>gnała</i>	<i>ją gnału</i>		<i>gnałi</i>
(wyjątkowo)				
2. osoba				
<i>gnałyś</i> <i>gnał</i>	<i>gnałaś</i> <i>gnała</i>	<i>ty gnału</i>		<i>gnałi</i>
(wyjątkowo)				
3. osoba				
<i>gnał</i>	<i>gnała</i>	<i>onu gnału</i>		<i>gnałi</i>
(rzadko)				

Forma 3. osoby singularis czasu przeszłego masculinum od bezokolicznika *pić* występuje jako *pił*: *un pił*.

CZAS PRZYSZŁY ZŁOŻONY

Tworzy się za pomocą słowa posiłkowego *być* w czasie przeszłym oraz imiesłowu czynnego czasu przeszłego. Zamiast imiesłowu często jest używany bezokolicznik, np. *bedy robił* || *bedy rob'ić*, *bedy ruskidał* || *bedy ruskidać* 'będę rozrzucał', *bedy skakał* || *bedy skakać*. Nie zauważyłem różnicy w użyciu tych dwu konstrukcji. Występują wymiennie.

CZAS PRZYSZŁY NIEZŁOŻONY

Tworzy się tu w gwarze za pomocą czasowników dokonanych, dodając do nich końcówki czasu teraźniejszego, np. *pujdy du kuścota*, *pujady du Giesu* || *Gyesu* 'Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska”', *zakońcym du śwont*, *zrobim du kulendy* 'do Bożego Narodzenia'.

TRYB WARUNKOWY

Tryb ten tworzy się, dodając do imiesłowu przeszłego na *-t*, *-ta*, *-to* formy słowa posilkowego *być*.

Paradygmat odmiany

Singularis

1. <i>byłym muv'ul</i>	1. <i>ja by zrob'ul</i> <i>ja byl zrob'ul</i>
2. <i>byłyś muv'ul</i>	2. <i>ty by zrob'ul</i> <i>ty byl zrob'ul</i>
3. <i>był muv'ul</i>	3. <i>un by zrob'ul</i> <i>un byl zrob'ul</i>

Pluralis

1. <i>byśmy muv'il'i</i>	1. <i>my by zrub'il'i</i> <i>my byl'i zrub'il'i</i>
2. <i>byście muv'il'i</i>	2. <i>vy by zrub'il'i</i> <i>vy byl'i rub'il'i</i>
3. <i>byli muv'il'i</i>	3. <i>uoñi by zrub'il'i</i> <i>uoñi byl'i zrub'il'i</i>

TRYB ROZKAZUJĄCY

Czasowniki, których temat czasu teraźniejszego zakończony jest na spółgłoskę w trybie rozkazującym przybierają końcówkę *-i*, np. *čyta*i**, *m*i** 'miej', *ruša*i** || *ruxa*i** (najstarsze pokolenie; forma już zapewne wymarła) 'ruszaj', *špiva*i**, *zb'ira*i**, *zryva*i**.

Pierwsza osoba pluralis, np. *pišmy* || *pišym*, *rupmy* || *rob'im*, *ura*i*my* || *uramy*, *ruskida*i*my* || *ruskidamy*.

Druga osoba singularis, np. *grai*, *ječ* 'od jechać', *i*i*ć* 'od iść', *kšyč*, *tup*, *mlu*ć**. W drugiej osobie pluralis występuje końcówka *-ci* dla czasowników wszystkich koniugacji, np. *čyta*i*ci*, *gada*i*ci*, *m*i*i*ć*i*, *rysui*ć*i*, *špiva*i*ci*.

W omawianej gwarze trzecia osoba singularis i pluralis wyrażona jest tylko przez formę opisową, np. *ñex čšy*ma**, *ñex ma*, *ñex ñe*ši**, *ñex rysui*i**, *ñex špiva*i**; *ñex čšesu* 'trzęsa', *ñex čšepu*, *ñex čyta*iu**, *ñex piš*u**, *ñex rob*u**.

ODMIANA SŁOWA POSILKOWEGO BYĆ

Warto zwrócić uwagę na tę odmianę, gdyż na terenie gwary zachodzą odstępstwa w stosunku do języka ogólnopolskiego.

Czas teraźniejszy

Singularis

Pluralis

1. <i>ia iezdym</i> (starsze pokolenie)
 <i>iestym</i> <i>ia iest</i>
2. <i>ty iezdyś</i> (starsze pokolenie)
 <i>iestyś</i> <i>ty iiest</i>
3. <i>"un iest</i> <i>iestai</i> <i>"un, "ona, "onu ie</i> | 1. <i>my iizdeśmy</i> (starsze pokolenie)
 <i>iisteśmy</i> <i>my iest</i>
2. <i>vy iizdeści</i> <i>iisteści</i> <i>vy iest</i> <i>iestai</i>
3. <i>"ońi ie</i> <i>iest</i> <i>"ońi iestai</i> |
|---|--|

W trzeciej osobie pluralis powszechnie używa się form *ie* || *iest* || *iestai*, nigdy tu nie występuje *sq*.

Czas przyszły

Singularis

Pluralis

1. <i>ia bedy</i>
2. <i>ty bežiś</i>
3. <i>"un beži</i> | 1. <i>my bežim</i> <i>byžemy</i> (rzadziej)
2. <i>vy byžeći</i>
3. <i>"ońi bedu</i> |
|---|--|

Czas przeszły

Masculinum

Singularis

Pluralis

1. <i>ia byl</i> <i>byłym</i> (młodsze pokolenie)
2. <i>ty byl</i> <i>byłyś</i> (młodsze pokolenie)
3. <i>"un byl</i> | 1. <i>my byl'i</i> <i>byliśmy</i> (młodsze pokolenie)
2. <i>vy byl'i</i> <i>byliśći</i> (młodsze pokolenie)
3. <i>"ońi byl'i</i> |
|---|--|

Dla rodzaju żeńskiego występują następujące formy: *ia była* || *byłam*, *ty była* || *byłaś*, *"ona była*. W rodzaju nijakim singularis występuje forma słowa posiłkowego w trzeciej osobie *"onu byłu*. Pluralis dla rodzaju żeńskiego i nijakiego ma formy takie jak w rodzaju męskim.

IMIESŁÓW

IMIESŁÓW CZYNNY CZASU TERAŹNIEJSZEGO

Zakończony w języku ogólnopolskim na *-ący* po zaniku nosowości w gwarze ma końcówkę *-oncy*. Imiesłów ten występuje na terenie omawianej gwary dość często, np. *kvi̇tnoncy*, *paxnoncy*, *si̇znoncy*, *stui̇noncy* oraz imiesłów przysłówkowy *ni̇xconcy*.

Nieodmienny imiesłów na *-ąc* jest bardzo rzadko tu używany. Czasem odnotować można: *stoi̇unc pšebrał ten grox lub modluł si̇ ležunc* (|| *na l'izoncu*).

IMIESŁÓW BIERNY

Często występują w omawianej gwarze odczasownikowe imiesłowy bierne z *-t-* i *-n-*, np. *drubony kluski*, *mi̇loncy*, *mluconcy*, *pl'icy*, *pu̇darty*, *ruzybrany*, *u̇brany*, *zaghicy kluski*.

Imiesłów bierny z *-n-* może występować w funkcji imiesłowu czynnego. Notuję jeden przykład: *ščšyžunegu Pam Buk ščšeży* 'strzeżonego, tj. strzegącego się; tego, kto się sam strzeże (jest ostrożny), Pan Bóg strzeże'.

STRONA BIERNIA

Stronę bierną tworzy się w gwarze za pomocą imiesłowu biernego czasu przeszłego oraz form słowa posiłkowego *być*, np. *un byl ruzybrany*, *un iesd vyfrycuvany* 'wyćwiczony, zdyscyplinowany'; *un byl zabity*. Brak tu łącznika *zostać*.

BEZOKOLICZNIK

W bezokolicznikach zakończonych w języku ogólnopolskim na *-nąć* w opisywanej gwarze następuje zanik nosowości i ścieśnienie samogłoski *o* do *u*, np. *gvi̇znuć*, *xlapnuć*, *łupnuć* 'uderzyć, mocno uderzyć', *palnuć* 'uderzyć, mocno stuknąć', *smarknuć*.

Bezokolicznik *dąć* w gwarze rachańskiej brzmi *duć*.

CZAS TERAŹNIEJSZY

Paradygmat odmiany

Singularis

Pluralis

1. *ia duji*1. *my duim*

2. <i>ty du₂iš</i>	2. <i>vy du₂ęći</i>
3. <i>"un du₂i</i>	3. <i>"o₂ni du₂u</i>

CZAS PRZESZŁY

Paradygmat odmiany

Singularis	Pluralis
1. <i>ia du₂łym</i>	1. <i>my du₂łišmy my du₂łi</i>
2. <i>ty du₂łys tyž du₂ł ty du₂ł</i>	2. <i>vy du₂łiści vy du₂łi</i>
3. <i>"un du₂ł</i>	3. <i>"o₂ni du₂łi</i>

UWAGI KOŃCOWE

Przedstawiony tekst ma charakter szkicu gwary rachańskiej. Materiał użyty do naszkicowania obrazu fleksji omawianej gwary pochodzi od różnych pokoleń. Jest on często używany w mowie codziennej, a został zebrany przez autochtona. Trzeba jednak brać pod uwagę fakt, że był zebrany w latach sześćdziesiątych, a więc jest to już starsza warstwa gwary rachańskiej. Niektóre formy tutaj przedstawione już należą do wymarłych; odeszły wraz z najstarszym pokoleniem, a obecna gwara pozostaje pod wielkim wpływem języka ogólnopolskiego (prasa, radio, telewizja).

Przy opisie zaprezentowanego materiału gwarowego posłużono się narzędziami utrwalonymi już w polskiej tradycji lingwistycznej. Punktem odniesienia jest język ogólnopolski. W naszkicowanym obrazie fleksji gwary rachańskiej jasno rysuje się zasięg oddziaływania sąsiednich dialektów wschodnich.

Warto tu przypomnieć, że omawiana gwara nie odróżnia rodzaju męskoosobowego od niemęskoosobowego, np. *baby rub'ili, xłopy rub'ili, żeći rub'ili. skuvronki špival'i f polu, gvazdy švičil'i*.

Dla wszystkich rodzajów końcówką D. plur. jest *-am*, np. *babam* 'kobietom' || *ku-bitam* (młodsze pokolenie), *xłopam, żećam, krovam, lasam, loŋkam, polam, rolam*.

OBJAŚNIENIA SKRÓTÓW

iron. – ironiczne zabarwienie wyrazu	plur. – pluralis
fem. – femininum	rz. – wyraz rzadko używany
masc. – masculinum	sing. – singularis
mł. – wyraz używany przez młode pokolenie	

BIBLIOGRAFIA

(Wybór)

1. Brajerski T., Badania nad gwarami województwa lubelskiego, „Kalendarz Lubelski” 1958, s. 26-28.
2. Grad-Mucowa M., Fleksja rzeczowników w gwarach Mazowska, Warszawa 1970, s. 105.
3. Karabowicz K., Fleksja rzeczownikowa i czasownikowa w gwarze ukraińskiej wsi Stary Brus, „Slavia Orientalis” 43(1994), nr 1, s. 85-99.
4. Kołodzyńska T., Uwagi o fleksji gwary ukraińskiej wsi Nienowice, „Slavia Orientalis” 47(1998), nr 1, s. 103-112.
5. Książek-Bryłowa W., Archaizmy fleksyjne w gwarach środkowo-zachodniej Lubelszczyzny na tle polszczyzny doby średniopolskiej, w: Odmiany polszczyzny XVII wieku, red. H. Wiśniewska i Cz. Kosyl, Lublin 1992, s. 49-60.
6. Mazur J., Gwary okolic Biłgoraja, cz. 2: Fleksja, Wrocław 1978.
7. Pełcowa H., Interferencje leksykalne w gwarach Lubelszczyzny, Lublin 2001 (tu: obszerna bibliografia).
8. Szymczak M., Fleksja, w: *tenże*, Gwara Domaniewka i wsi okolicznych w powiecie łęczyckim, Łódź 1961, s. 89-121.
9. Tokarski J., Fleksja polska, wyd. III z uzupełnieniami, Warszawa 2001.

A DESCRIPTION OF THE DIALECT USED IN THE VILLAGE OF RACHANIE
IN THE TOMASZÓW LUBELSKI DISTRICT
PART II: INFLECTION

Summary

The article outlines the picture of inflection of the dialect used in the village of Rachanie in the Tomaszów Lubelski district. Within the frames of parts of the speech the presented material, through paradigms, shows the differences between the inflection of the discussed dialect and the standard Polish language. At the same time the range of influences of the neighbouring eastern dialects on the Rachanie dialect can be clearly seen.

The discussed dialect does not distinguish between the masculine and not-masculine genders, which has its consequences in inflection. It is commonly said here: *baby xužíli, źeći kšyčeli, xlopy rubili*.

The ending *-am* in Gen. Pl. is also a characteristic feature here. It is commonly used in words like, eg. *babam, źećam, xlopam, krovam, psam*, which is also a characteristic feature of eastern dialects.

Translated by Tadeusz Kartowicz

Słowa kluczowe: fleksja, przekrój pokoleniowy, wpływy wschodnie, archaizmy fleksyjne.

Key words: inflection, generation section, eastern influences, inflectional archaisms.